

uvodnik Foreword

Uz 350. obljetnicu Zagrebačkoga sveučilišta

Razvoj školstva u Hrvatskoj kroz srednji vijek i veći dio
ranoga novovjekovlja

*Mijo Korade**

Ove godine slavi se u Hrvatskoj 350. obljetnica Zagrebačkoga sveučilišta, prve javne visokoškolske ustanove, ustanovljene i proglašene diplomom ili poveljom cara i kralja Leopolda I. od 23. rujna 1669., kojom je zagrebački Isusovački kolegij i njegov studij filozofije i teologije dobio sva prava sveučilišta.

Da bi se razumjela važnost i značenje toga događaja dobro je podsjetiti se na političke, kulturne, društvene i vjerske prilike, okolnosti i povode koji su doveli do toga događaja te na koji se način odvijao razvoj te ustanove i kakve je posljedice imao za obrazovanje i prosvjetu u Zagrebu i u Hrvatskoj.

Školstvo se u hrvatskim krajevima odvijalo kroz srednji vijek pa i veći dio ranoga novovjekovlja uglavnom u redovničkim samostanima i uz kaptole gradskih (biskupijskih) središta. Prve škole u okviru svojih samostana otvarali su i vodili benediktinci, pa se tako spominje škola u benediktinskom samostanu u Rižinicama kod Splita 852. godine, koji je sagradio knez Trpimir. Oko 200 samostana sagrađenih za vrijeme narodnih dinastija hrvatskih vladara bila su središta vjere i pismenosti.

Srednje ili gramatičke škole držali su redovnici u svojim samostanima za vlastiti podmladak, koje su često pohađali i vanjski dječaci. Takve se škole spominju 1593. u franjevačkim samostanima u Zadru i Trsatu, ili kod dominikanaca u Dubrovniku i Lopudu, također u 16. stoljeću. Neko vrijeme od 1626. djeluje gimnazija otvorena vanjskim dječacima u dominikanskom samostanu u Dubrovniku. Takvu su praksu franjevci provodili osobito u Slavoniji još pod turskom okupacijom, gdje se spominju latinske škole u Velikoj kod Požege, Našicama, Slavonskom Brodu, Rumi i dr.

Uz to franjevci su imali filozofski studij u Dubrovniku još od kraja 14. stoljeća, koji je u 16. stoljeću postao generalno učilište. Provincijalna učilišta filozofije (tj. za potrebe pojedine redovničke pokrajine) postojala su u Šibeniku, Makarskoj i drugdje u Dalmaciji, a jednako tako u sjevernim krajevima, kao u Krapini, Osijeku, Našicama i Iloku. Teološka učilišta imali su franjevci od ranije u Dubrovniku, u 17. stoljeću u Zadru, a početkom 17. stoljeća osnivaju ga u Zagrebu, koje je

* Prof. dr. sc. Mijo Korade, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Kampus Borongaj, Borongajska cesta 83d, Zagreb. E-adresa: mkorade@hrstud.hr

1670. proglašeno generalnim studijem drugoga stupnja, a 1700. prvoga stupnja. Studij teologije imali su na Trsatu od prije 1679., u Varaždinu od 1700., u Šibeniku i Makarskoj kratko vrijeme u 18. stoljeću, a u Osijeku od 1735., gdje je od iste godine do 1774. djelovala prva tiskara u Slavoniji.

Dominikanci su od 1396. držali studij filozofije i teologije u Zadru, koji je 1495. postao *studium generale*, a 1553. prvi u hrvatskim krajevima dobio od pape prava podjeljivanja akademskih naslova. Viši studij u Dubrovniku postao je u 16. stoljeću također generalnim učilištem.

Pavlini su vodili gimnaziju u Lepoglavi od 1503. do 1526. i ponovno od 1582. do 1637. godine. Mogla bi se smatrati prethodnicom kasnijih javnih gimnazija u Hrvatskoj jer ju je, osobito u drugom razdoblju, pohađao veliki broj svjetovnih mladića. Kasnije su otvorili javne gimnazije u Križevcima (1670.) i Senju (1725.). Iz slovačke Trnave prinijeli su u Lepoglavu 1656. filozofski, a 1695. teološki studij za vlastite studente, koji su ubrzo postali *studium generale* s pravom podjeljivanja doktorata. Po nekoliko godina u 18. stoljeću pavlini su držali više studije usporedno i u samostanima u Čakovcu, Remetama i Olimju.

Školsku redovničku zajednicu pijariste ili skolope (*Fratres scholarum piarum*) dovela je 1755. iz Austrije u Hrvatsku Marija Terezija dodijelivši im opatiju i imanje Marča, koja je bila oduzeta pravoslavnim monasima. Nekoliko godina djelovali su u Koprivnici, a 1761. su se nastanili za stalno u Bjelovaru te su otvorili nižu gimnaziju. Takvu gimnaziju otvorili su 1765. i u Karlovcu, koju su 1783. preuzeli franjevci te je 1792. postala potpuna javna gimnazija. Od 1777. do tridesetih godina 19. stoljeća talijanski pijaristi vodili su licej (gimnaziju i dvogodišnji tečaj filozofije) u Dubrovniku.

Redovnice uršulinke dolaskom 1703. u Varaždin osnovale su prvu javnu djevojačku školu u našim krajevima.

Toliko o doprinosu redovnika razvoju školstva u hrvatskim gradovima, a kako je i kada došlo do visokoga učilišta u Zagrebu i zašto je ono bilo drugačije od ostalih koje smo gore ukratko opisali?

Ono nastaje u okviru Zagrebačkoga kolegija, kako su se nazivale isusovačke odgojne ustanove s gimnazijom i višim studijem filozofije i teologije. Naime, Družba Isusova prvi je crkveni red koji u svojim Ustanovama za jedan od važnih svojih zadataka stavlja osnivanje "javnih škola", to jest srednjih i visokih škola za svjetovnu mladež ("neka se, gdje bude potrebno, otvore javne škole, barem za humanističke predmete. Moći će se otvoriti i škole za višu izobrazbu uzimajući u obzir okolnosti mjesta u kojima su kolegiji, te imajući uvijek pred očima ono što je ugodnije Bogu", *Constitutiones SJ*, 392). Njih su slijedili i drugi "svećenički redovi", kao pijaristi, teatinci i dr., nastali u 16. stoljeću.

Dolazak Družbe u Zagreb pada u vrijeme završetka tzv. Dugoga rata protiv Osmanlija (1593.–1606.) i nešto prije početka Tridesetogodišnjega rata u Europi (1618.–1648.). Na početku 17. stoljeća i prilike isusovaca u njihovoj Austrijskoj provinciji pogodovale su osnivanju kuće u Zagrebu. Naime, za vrijeme Bocskayeve pobune u Ugarskoj, isusovci su bili protjerani iz gotovo svih dijelova kraljevstva. Među njima bilo je i nekoliko Hrvata koji su djelovali u današnjoj

Slovačkoj. Prvi poziv isusovcima da dođu u Zagreb poslali su izaslanici slobodnoga kraljevskoga grada Griča godine 1601. na ugarskom saboru u Požunu. Prema isusovačkim kroničarima, prijedlog samomu poglavarstvu grada za poziv isusovcima došao je od jednoga kalvinista Benka Blaževića. To ne znači da je osnovni motiv njihova dolaska u grad bila borba protiv protestanata jer takvih je u Zagrebu bilo vrlo malo. Za osnivanje kolegija bio je zainteresiran i nadvojvoda Ferdinand, koji je vojskom ugušio Bocskayevu pobunu.

Tako u listopadu 1606. godine dolaze u Zagreb i osnivaju misiju, a ujesen 1607. s velikom su svečanošću otvorili prvi razred gimnazije. Na samom početku upisalo se oko 100 plemića te 200 građana i slobodnjaka seljaka. Još iste školske godine učenici su na trgu pred crkvom sv. Marka prikazali u kazališnoj predstavi ljepotu i plodnost hrvatske domovine. Kada se raznim donacijama ispunila gospodarska podloga osnivanju kolegija, da bi, naime, vlastitim imanjima mogli uzdržavati profesore i besplatno školovati đake, prijašnja je rezidencija 1612. mogla postati kolegijem.

Prosječni broj gimnazijskih učenika bio je oko 350–500, a najveći broj gimnazija je dosegla 1683. s više od 700 učenika. Većina završenih gimnazijalaca odabirali su svjetovno zvanje. Prema nepotpunim podacima za čitavo razdoblje gimnazije do 1773. godine, 428 gimnazijalaca je odabralo duhovno zvanje. Od njih je najviše bilo pavlina (129), franjevac (preko 113), isusovaca (103), kapucina (37) i drugih.

Ubrzo su isusovci osnovali kolegije s javnom gimnazijom i u drugim hrvatskim gradovima, u Rijeci, Varaždinu, Dubrovniku, a nakon oslobođenja Slavonije od Osmanlija koncem 17. stoljeća otvorili su gimnazije u Osijeku, Požegi i kršćanskoj utvrdi Petrovaradin.

Početke višega studija u Zagrebačkom kolegiju uveli su isusovci dosta rano. Godine 1633. otvorena je katedra za moralnu teologiju ili kazuistiku (*casus*), a studij filozofije pokušali su uvesti već 1638., zatim ponovno 1653., te još nekoliko puta, ali su nedostajala sredstva i prostori za predavanja. Kada je Hrvatski sabor 1660. prepustio isusovcima ratnu daću od kmetova Zagrebačkoga kolegija i Konvikta sv. Josipa u svrhu izgradnje škole gdje će se predavati filozofija, a zagrebački kanonik Nikola Dijanešević darovao je 4.500 forinti za osnivanje trogodišnjega filozofskoga studija, on je mogao započeti u jesen 1662. godine. Uvodno je predavanje održao poznati autor zemljovida Hrvatske Stjepan Glavač, koje je prema izvorima bilo i tiskano (danas izgubljeno). Glavač je i prvi profesor studija koji se sastojao od tri discipline: logika, fizika (koja je obuhvaćala sve tada poznate prirodne znanosti) i metafizika. Njegov nasljednik u profesuri Franjo Jambrehović objavio je 1669. i priručnik za studente (*Philosophia peripatetica*).

Na filozofskom se studiju predavao aristotelizam u interpretaciji sv. Tome Akvinskoga, ali je već u prvoj polovici 18. stoljeća među profesorima bilo pristaša Descartesa i atomizma, čije su se ideje promovirale na javnim raspravama studenata. Metoda nastave sastojala se od profesorova predavanja i rasprave za vrijeme nastave, te javnih disputa ili rasprava i javnih ispita pred odličnim auditorijem. Tom su se prilikom tiskali svečani emblemi i teze uključene u poklon knjige.

Fizika u modernom smislu (eksperimentalna fizika) uvedena je u 18. stoljeću, tako primjerice od 50 teza iz javne rasprave godine 1758. samo je 15 bilo strogo filozofskih. Ostale su bile iz područja matematike, zemljopisa, prirodopisa, astronomije. Godine 1770. uvedeni su profesor matematike i posebno geometrije.

Ubrzo nakon početka filozofskoga studija rektor Zagrebačkoga kolegija, gradišćanski Hrvat Filip Kaušić (Kavšić) isposlovao je od cara Leopolda I. povelju datiranu 23. rujna 1669., kojom zagrebačkoj Akademiji podjeljuje sva prava i povlastice sveučilišta, jednake ostalima u Monarhiji. Car poveljom, kojom se ne može podičiti mnogo europskih gradova, izuzima učenike i studente od gradskih i sudbenih vlasti, a dekanima daje pravo podjeljivanja akademskih naslova.

Međutim, izgleda da su političke prilike u Monarhiji ili neke druge u isusovačkoj Austrijskoj pokrajini utjecale na to da je general Reda 1672. zabranio djelomično korištenje carske povelje, naime, da se od tada više ne upotrebljavaju nazivi *academia* i *rector magnificus* i ne podjeljuju akademske titule, ali trajno vrijede stečena prava i povlastice iz povelje. Zapravo je general optužio rektora Kaušića da je isposlovao carevu povelju bez znanja njegova i austrijskoga provincijala. Zato je tražio da se neke točke iz povelje obustave ili odgode dok se ne donese odluka o potpunoj organizaciji sveučilišta. To je ipak značilo da je i vrhovno poglavarstvo reda prihvatilo carevu povelju. Ona je, osim toga, 3. studenoga 1671. pročitana u hrvatskom Saboru, koji ju je jednodušno prihvatio.

Bilo je, dakle, više razloga zašto se nisu provodila sva prava iz careve povelje. Osim spomenutih nepravilnosti u samom dobivanju povelje, bila je blizina isusovačkih sveučilišta u Monarhiji (Graz, Beč, Trnava), što je vjerojatno bio argument austrijske uprave (sâmoga Reda, a i političke) da ne treba još jedno sveučilište (i to u Zagrebu). Važan je svakako bio razlog nedostatak nužnih uvjeta za izgradnju potpunoga sveučilišta (prostor, financije i dr.), što se osobito vidi na primjeru studija teologije, koji se proširivao tek tijekom 18. stoljeća kako su se ispunjavale mogućnosti i pretpostavke. Tako je 1726. uveden predmet kanonskoga prava, 1746. tri katedre za spekulativnu teologiju i kontroverzu, za koje je zagrebački kanonik Toma Augustić darovao 15.000 forinti, a tek 1770. dolaze još tri profesora (po izričitoj naredbi Marije Terezije): Svetog pisma, biblijskih jezika hebrejskoga i grčkoga te crkvene povijesti i govornništva. Ubrzo nakon generalove zabrane i kasnije kroz čitavo vrijeme, viši se studij naziva akademijom, a u kolegijskim se izvorima u nekoliko navrata spominje nakana i želja za uspostavom punoga sveučilišta. Ono bi vjerojatno ubrzo bilo i ostvareno da 1773. nije ukinut Isusovački red. Unatoč svim teškoćama veliki dio prava i povlastica se provodio, pa je neosporno da je poveljom cara Leopolda I. udaren temelj prvomu hrvatskomu sveučilištu.

Za ono vrijeme impresivan je bio broj studenata filozofije i teologije u zagrebačkoj akademiji: u šestom i sedmom desetljeću 18. stoljeća prosječni im je broj bio oko 250. Viši studij filozofije i teologije ili akademije, osim u Zagrebu, otvorili su isusovci 1725/27. u Rijeci i 1760/62. u Požegi. Samo povremeno predavala se filozofija u Dubrovniku i od 1741. moralna teologija.

Polaznici isusovačkih javnih škola dolazili su iz svih staleža, ali ih je najviše iz građanskoga i seljačkoga, što pokazuje podatak iz 1705. godine u Zagrebu: od 693 učenika i studenata dva su grofa, tri baruna, 250 nižih plemića, a ostali (438) su građani i slobodnjaci (seljaci). Zato se može ustvrditi da su Zagrebački kolegij i Akademija u 17. i 18. stoljeću unaprijeđivali treći stalež, koji je zahvaljujući mogućnosti besplatne izobrazbe postepeno preuzimao vodeću ulogu u društvu i javnom životu, koju je dotad imalo plemstvo. Posebno je kolegij u Zagrebu (uz varaždinski) imao važnu ulogu s obzirom na političke prilike u “ostatcima ostataka” Hrvatske u prvoj polovici 17. stoljeća kada su oni otvoreni. Naime, ti su krajevi bili pod opetovanom prijetnjom protestantskoga elementa iz Ugarske i turskih proboja. Zato su kolegiji odgojem mladih generacija u katoličkom duhu i dušobrižničkim djelovanjem u gradovima i selima učvršćivali nacionalno jedinstvo, osposobljavali visoki i srednji stalež za obranu domovine i vjere. Preko kolegija dolazila su u naše krajeve znanstvena i kulturna dostignuća iz zapadnoeuropskih zemalja, bilo preko školskih udžbenika, bilo preko stranih i domaćih autora djela iz različitih područja znanosti i kulture.

